

УДК 171

Г. ПАЛАСЮК

САМОПІЗНАННЯ Г. СКОВОРОДИ ЯК ШЛЯХ ДО ЄДНАННЯ З ПРИРОДОЮ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЩАСТЯ

Період, у який жив і творив Григорій Сковорода, вельми нагадує наші неспокійні часи. За життя Сковорода Україна переживала остаточну ліквідацію автономії, запровадження кріпацтва, зруйнування Запорізької Січі. Нині ми будуємо суверенну державу. Як тоді, так і тепер людина відчуває невпевненість у завтрашньому дні, відчуженість від світу, розгубленість та нездатність впливати на хід подій. Політичні й правові катаклізми ще більше поглиблюють відчуття тлінності земного буття, нетривкості його благ: все у цьому світі минуще, не варте уваги й зусиль, втрачаються навіть духовні вартості. Тому філософське вчення Г. Сковороди, яке він присвятив визволенню людини від тенет непевного світу, потрібне нашому сучасникові. Адже наш мислитель, як і римські стоїки в часи Нерона, прагнув навчити людину знайти сенс життя і щастя не в гонитві за минущими благами й почеснями, а закликав до єднання з природою і Богом. Шлях до такого єднання Сковорода вказував через самопізнання людини.

Мислитель навчає, що у процесі самопізнання людина стає цілком іншою, преображається, воскресає, народжується заново, оскільки зливається з Богом. Відтепер її воля стає божественною волею, вона набирає моральних якостей, властивих лише Богові, а вчинки такої преображеної людини, керовані її божественною волею, стають мудрими і добрими, погодженими зі світовим божественним законом, набувають позитивного соціального звучання. Пізнання себе сповнює людину любов'ю, яку Сковорода називає "софіїною дочкою" [2, т. 2; 154], веселістю, радістю: "Що більше радісне для Святого Духа, ніж те, щоб усім нам стати Богом?" [2, т. 1; 275].

Щоб бути щасливою, Сковорода рекомендує людині знайти в собі Бога або істинну натуру, тобто своє справжнє єство і жити відповідно до його приписів, власних законів, відкинувши все чуже, напускне, плотське, пусте і змінне. "Підла наша природа, - стверджує мислитель, - будучи тінню, є мавпою, яка наслідує свою повелительку - натуру" [2, т. 1; 313].

Що ж означає, за Сковородою, наслідувати повелительку-натуру? У відповіді на це запитання зосереджений той єдиний шлях визволення людини, який вбачав Сковорода в умовах тогочасної української дійсності. Жорстока дійсність, повсякденні турботи зосереджували увагу людини на зовнішньому, тлінному, минулому, зневажаючи її духовність, нівелюючи душевне життя. Вболіваючий за людину мислитель називає її шлях до щастя як

як єдино можливий вихід за тих умов. Сенс його такий: пізнай себе, розкрий свою природу і прислухайся до її вказівок. Коли цього досягнеш, то будеш почуватися щасливим у найгірших, найдошкульніших життєвих ситуаціях. У природі людини як мікрокосмі зашифрована мудрість Всесвіту макрокосму, тому пізнання своєї природи відкриває людині таємницю всього світу, всієї природи.

Часто людина не знає своєї природи, свого призначення у Всесвіті, тобто не знає своєї мети і сенсу свого життя, тому вона марно живе, трудиться, мучить тіло і душу. Мислитель пише: "Люди у своєму житті трудяться, клопочуться, накопичують скарби, а навіщо, то й багато хто самі не знають.

Якщо поміркувати, то для всіх людських починань, скільки їх там тисяч різних не буває, вийде один кінець - радість серця. Чи не для неї вибираємо ми на наш смак друзів, щоб від передачі їм своїх думок мати насолоду; досягаємо високих чинів, щоб наші помисли були захоплені пошаною інших; знаходимо різні напої, наїдки, закуски для насолоди смаку; вишукуємо різні мелодії, складаємо тьму пожертв, менуетів, танців і контратанців для звеселення слуху, будуємо добротні будинки, насаджуємо сади, робимо золототкані парчі, матерії, вишиваємо їх різними шовками й приємними для зору квітами і обвішуємось ними, щоб цим зробити приємність очам і дати тілу ніжність; складаємо запашні спирти, порошки, помади, духи й ними задовольняємо нюх. Словом, усіма способами, які лиш можемо придумати, намагаємось звеселити наш дух" [2, т.1;324]. Та часто людські зусилля пропадають марно - жодні забави не можуть прогнати нудьгу та звеселити душу. Людина дошукується впродовж усього життя, у чому полягає справжнє щастя і як його знайти - це основне смисложиттєве питання. Людина як суспільна істота не може нічим вдовольнитися. Коли вона живе своїми світськими, суспільними турботами, то її бажання ненаситні, повне оволодіння бажаним тільки збільшує нудьгу.

Вихід, який пропонує Скворода із такого замкненого кола, дуже простий: віддатися на милість природи. Наша мати-природа краще знає, що нам потрібне і що для нас корисне: "Шукаємо щастя по сторонах, а воно завжди і всюди з нами, наче риба у воді" [2, т.1;334].

Люди розвідали земні надра, чужі країни, околиці, будують хитро-мудрі механізми, але незадоволені, все їм чогось не вистачає, і не знають, що для них найпотрібніше, що зробило б їх щасливими. Для Сквороди бути щасливим означає знайти самого себе, адже наше справжнє щастя "живе у внутрішньому мирі нашого серця, а мир - у згоді з Богом" [2, т.1;343]. Опасливити серце важко, не кожній людині це доступне, але Скворода вчить шукати такі шляхи. Він розуміє, що юрба, тобто абсолютна більшість людей трактують щастя як тілесні насолоди, матеріальні блага, тому його

вчення звернуте до вибраних людей, здатних піднятися над світом матеріальних інтересів, здатних “духа напитися, аби погорджати світ цей проклятий” [4;87].

Шлях до серця, вказуваний Сковородою, видається швидше шляхом порятунку особистості, а не народу загалом. Адже в тих важких умовах, в яких опинилася Україна другої половини ХУІІІ ст., цілком закономірним, як пише Валерій Шевчук, було перенесення уваги з суспільних чинників на індивідуальні. “Суспільство, світ, міста, будь-які колективні корпорації офіційного характеру ставали для нього (Сковорода - Г.П.) образами бездуховності, юрби, а всі житейські цінності він добачав у самозбереженні вибраного, свідомого, саморегулюючого людського “Я”, “гідного й дорогого для себе” як він писав” [4;93].

Сковорода глибоко зневажав юрбу, натовп, зациклений на матеріальних інтересах, але ніколи не дозволив собі зневажити або знехтувати людиною в її духовній сутності. Тому той шлях до щастя, який він вказав для вибраної особистості, є одночасно шляхом порятунку для кожної людини.

Мислитель не заперечує, що кожна людина народжена для щастя, що вона може бути щасливою на цій землі, бо справа лише у тому, як вона це щастя розуміє.

Щиро вболіваючи зі земляками за щастя “матері України” й “тітки Малоросії”, Сковорода прагне своєю творчістю, життєвим досвідом і прикладом опшасливити всіх людей. Шлях до такого щастя - пізнання своєї природи, свого обдарування, тобто свого духа і слідування за його покликом.

Покликання - це голос духа, який спрямовує людину на поле діяльності, відповідне до її природних нахилів і здібностей. Тільки той, хто йде за таким голосом, може знайти своє природне місце в житті, свою споріднену працю.

Поняття спорідненості мислитель розтлумачує як діяльність “з Богом»,» з природою”, як “божественне пробудження”, “Боже бажання”, “природжене Боже благословення”, “його таємний закон”, що керує всіма створіннями”, “схильність”, “те, до чого народжений”, “до чого призначений Богом”.

Отже, спорідненість Сковорода розуміє як природну схильність людини до діяльності, що відповідає її “істинній” природі, а також внутрішній поштовх до реалізації цієї схильності. Він характеризує споріднене як щось “просте”, “легке”, “потрібне”, “корисне” [1;7]. “Споріднена праця” відповідно повинна мати всі ці ознаки. Філософ підкреслює, що це стан, “коли людина не за своїми примхами, і не за чужими порадами, а, вникнувши в саму себе й прислухавшись до свого духа, що живе в ній і її кличе, слідує за його таємним помахом, береться й

дотримується тієї посади, до якої у світі народилася, призначена до того самим Всевишнім” [2, т.1;41].

“Споріднена праця” здійснюється за внутрішніми стимулами людини, відповідає її природженим здібностям, справжній природі. Таку працю Скворода характеризує як справжнє життя, працю, котра в кожному ділі приносить найбільшу насолоду. Праця без спорідненості, без покликання набагато важча, ніж безділля. “Споріднена праця” не здійснюється за гроші чи заради слави, бо це праця людини, яка пізнала себе й перетворилася в Бога, у Христа, діє від його імені. Така праця задовільняє й веселить людину не стільки результатом, скільки самим процесом діяння, бо цей процес несе людині “кураж”, радість, насолоду, щастя. Це процес вияву в людині Христа, бо Христос - це “сміх, радість, веселість, насолода, мир, свято... Серце людське, просвіщене премудрістю Божого закону, подібне на корінь дерева, посаженого при джерелах вод” [2, т.1; 244]. Споріднена праця є природним джерелом, що живить людину життєдайними соками.

Скворода, як відомо, ототожнює поняття “Бог” та “істинна людина». Отже, якщо розуміти Бога як відчужену людську сутність, то споріднена праця є дійсно людською працею. Тому й свою науку про щастя мислитель пов’язує з тим, що “єдине знаходить нас втрачених і нам же нас самих повертає” [2, т.1;338]. Щоб бути щасливим, треба лише знайти себе самого, свою спорідненість і в ній трудитися. А у спорідненій праці відчужена людська сутність повертається до людини. Отже, вчення Сквороди про споріднену працю є спробою мислителя подолати відчуженість праці. Він вчить досконало відрізнити працю, яка є природною потребою, від праці, перетвореної на засіб існування, нав’язаної зовні, примусової праці.. Згідно зі вченням мислителя, людина діє за внутрішньою потребою, природно, відчуваючи здатність до певного виду діяльності. Людина Сквороди сердечно діяльна, і ця дійова сердечність сприяє обміну серцем, думками, добром, появі консенсусу між людьми.

Скворода вбачав основу суспільної співпраці й злагоди в усвідомленні кожною людиною принципу природної “нерівної рівності”, який він демонстрував малюнком про наповнення водою різних за ємністю посудин.

Людська природа або Бог керує людиною за допомогою таланту, спорідненості, який розподіляє згідно зі своєю мудрістю, причому так, щоб кожен був задоволений, і тим самим дає кожній людині свободу й щастя. Від того, що в суспільстві панує, як правило, “неспоріднена праця”, вважає Скворода, серед людей так багато нещастя, несправедливості, суспільство подібне на механізм, де деталі не виконують своїх функцій. Мислитель вірив, що здійснення принципу спорідненої праці повинно привести до усунення

соціальних та економічних перешкод до суспільної гармонії й справедливості.

Природа й Боже благовоління, наділяючи людину спорідненістю до певної діяльності, обов'язково наділяють її здібностями до цієї діяльності. Сковорода мріяв здійснити суспільний поділ праці відповідно до здібностей людини. Розмірковуючи про виховання, він наголошував, що природні покликання людини слід розвивати, і це є найперше завдання батьків.

Мислитель добре розумів: спорідненість дається людині лише як покликання, зародковий талант, його необхідно вдосконалювати, розвивати вихованням, навчанням, практикою. А це вже залежить від суспільства, від умов, у яких живе людина. Розкриваючи своє природне покликання, людина розкриває в собі Божу волю, котра сильніша й мудріша від волі людської.

Людина вільна у виборі, але коли вона не вибере собі заняття згідно з волею Бога і своєї природи, то буде страждати сама й мучити близьких. Від такого вибору буде страждати суспільство.

В інтересах самої людини, як і в інтересах суспільства, Сковорода не обмежував людину однією спорідненістю чи одними здібностями. Він сам мав природний нахил до педагогіки, проповідництва, поезії та письменства, до співу й музики. Інша справа, що ступінь спорідненості може бути різним. Як вважає мислитель, до вибору заняття слід підходити дуже відповідально, адже, "щоб навчитися добре цієї науки, то ледве чи вистачить одного людського віку" [2, т.1; 360].

Метою людського життя Сковорода вбачав досягнення щастя, душевного спокою, сердечного миру. Досягнення стану щастя мислитель вважав запорукою визволення людини від тягару навколишнього світу. У його розумінні щастя - це піднесений стан душі, "кураж" - активний стан, коли душа живе повноцінним життям. Епікур, як відомо, розділяючи насолоди на активні й пасивні, уявляв щастя як психічний стан, коли відсутні всі турботи, печаль, сум, нудьга і страждання, страх смерті або страх перед богами, тобто це стан спокою й безтурботності (атараксія). Сковорода ж вважав, що "мертва душа людська, коли вона не віддана своєму природному ділу, вона подібна на каламутну й смердючу воду" [2, т.1; 420]. Його кураж тісно пов'язаний з активним життям, діяльністю, це поняття ідентичне поняттям "утіха", "насолада" і "життя". Сюди ж можна віднести й веселість, оскільки мислитель пише, що "веселість серця - це життя людини" [2, т.2; 6].

Ототожнюючи поняття "кураж", "веселість серця", "насолада" з життям, Сковорода розрізняє, однак, поняття "життя" і "житіє": "Житіє означає: народитися, житися, рости й зменшуватися, а життя є плодоношення із зерна істини, що панує в їх серці" [2, т.2; 7]. Отже, поняття щастя як життя означає у Сковороди ще й "плодоношення" як обов'язковий

елемент насолоди. Таке розуміння щастя вело до злиття щастя й праці, спорідненої праці, що дає людині насолоду самим своїм процесом.

З твердженням про те, що споріднена праця відповідає внутрішній природі людини, її “натурі”, пов’язана легкість цієї праці. Та це не фізична легкість, яка не вимагає зусиль, Сковорода розуміє тут швидше приємність праці, яка допомагає перенести всі труднощі й фізичний тягар. Звертаючись до воїна за покликанням, мислитель стверджує: “Не бійся: з Богом тобі легко буде зносити голод, спрагу й холод, жар, безсоння, кровоточиві рани й сам смертний страх та набагато легше, ніж без нього, протилежне цьому, щоб ми розуміли, наскільки сильна природа” [2, т.1; 437-438].

Розмірковуючи про легкість спорідненої праці та щастя, яке ця праця дає, дослідник творчості Г.Сковорода І.Іванно зазначає, що за таких умов слово “труд” втрачає своє етимологічне значення “трудно” [3; 246]. Воно ототожнюється мислителем з “суботою»,» святом”, “празником”. Однак і слово “празник” втрачає у Сковороди етимологічне значення стосовно поняття спорідненої праці. Це слово пов’язане з душевним піднесенням, почуттям радості, веселості, насолоди й задоволення, оскільки в розумінні Сковороди життя за істинною внутрішньою природою і життя за спорідненістю означає те ж саме. Жити у спорідненості означає діяти згідно з внутрішньою натурою, самореалізуватися, працювати з насолодою і душевним піднесенням. Крайнощі, як бачимо, зливаються, суперечність знімається у складнішій, досконалішій єдності, у вільній життєдіяльності.

Концепція спорідненої праці оцінюється дослідниками як “одна із перших спроб постановки й вирішення проблеми перетворення праці з форми відчуженої діяльності на засіб здійснення людського щастя, досягнення вищого блаженства, насолоди дійсно людським у людському житті” [5; 51]. Виступаючи з концепцією спорідненої праці, Г.Сковорода зробив спробу дослідити умови людського щастя і свободи. В умовах тогочасної України мислитель шукав шляхів визволення людини. Особливо цінним у його вченні є те, що ці шляхи він побачив у характері людської праці, самій природі людини. Хоч споріднена праця й принесене нею щастя розглядаються Сковородою як духовний акт, однак він дуже близько підійшов до розуміння відмінностей у соціальному характері праці.

У поглядах на працю як головну підставу людського щастя мислитель виходив із принципу природного права, вважав працю природним впливом людської сутності, її самовиразом, елементом способу життя, близького до природного. У зв’язку з цим він вражав працю джерелом радості, щастя, яким всі люди повинні володіти. В основі концепції спорідненої праці Сковороди лежить віра в доцільність природних законів і заснованого на ній порядку, який мислитель пов’язує з Божим началом. Завдяки цій доцільності праця, що ґрунтується на спорідненості, є, на думку Сковороди, засобом

подолання суперечностей між особистістю і природним покликом людини до її самовиразу в праці. При спорідненій діяльності кожної людини суспільство загалом діє як злагоджений механізм, тому досягає свого найкращого стану.

1. *Жижченко В.П.* Концепція “сродного труда” в філософії Г.С.Сковорода и ее культурно-историческое место: Автореф.дисс. ...канд.филос. наук. — К., 1988. — 19с.
2. *Сковорода Григорій.* Повне зібрання творів. — К.,1973. — 632с.
3. *Філософія Григорія Сковорода.* — К., 1972. — 50с.
4. *Шевчук Валерій.* Ідея простоти в елітарному світогляді Григорія Сковорода // Україна. Наука і культура. — 1993. — Вип.26-27. — С. 22.
5. *Шинкарук В.І.* Слово про Сковороду //ГригорійСковорода — 250. Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження. — К., 1975. — С. 13.

Н. Palasiuk

**THE NOTION OF SELF-KNOWLEDGE AS THE WAY TO CLOSE UNITY
WITH THE NATURE FOR ACHIEVING HAPPINESS IN PHILOSOPHY
OF SKOVORODA**

Skovoroda's conception of happiness is analysed. Self-knowledge is the main way to happiness according to his point of view. It leads to the close unity with the nature owing to “sporidnena pratsia”. It makes a person happy. Skovoroda's ideas are similar to the teaching of stoicism about the unity of the nature and person.